

Проф. др Снежана Башчаревић²
Учитељски факултет у Призрену – Лепосавић

ИМАНЕНТНА ПОЕТИКА ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ³

Апстракт: *Поетика означава све што је у вези са стварањем или писањем дела и може се разлучити на експлицитну и иманентну. Прва је везана за научну дисциплину, а друга за њен предмет и постоји унутар књижевности, у текстовима које сматрамо књижевним, а не научним. Циљ овог рада је да размотри иманентну поетику Исидоре Секулић, чија се основна начела могу наћи у делима „Сапутници“, „Кроника паланачког гробља“, „Из прошлости“, „Бакон Богородичине цркве“. Истраживање применом плурализма метода биће нужно.*

Кључне речи: *И. Секулић, иманентна поетика, уметничка проза.*

Иманентна поетика постоји унутар књижевности, у текстовима које сматрамо књижевним, а не научним. У жанровски различитим књижевним текстовима једног писца, налазимо места где се експлицитно описује сопствена поетика и она се налази у сложеним односима са иманентном поетиком. Отуда и потреба да се од теоријске поетике књижевних текстова разликује пишчева експлицитна од иманентне поетике. Проучавање иманентне поетике је емпиријски утемељено, тј. границе у којима се оно креће су границе нашег искуства које имамо са књижевним текстовима, а тачка са које се гледа и одмерава може се налазити у кругу књижевне емпирије. При проучавању иманентне поетике у текстовима узима се у обзир и ауторска и читалачка позиција, а произилази из схватања да је књижевност облик комуникације функционално везан за модел културе. Ауторска и читалачка позиција функционално су интегрисане у уметнички текст Исидоре Секулић и за њима трагамо у овом раду.

У прози Исидоре Секулић има извесних тема којима се она непрекидно враћа. Када се чини да су међусобно несродне, па чак и

² snezanabascarevic@hotmail.com

³ Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта Материјална и духовна култура Косова и Метохије, евиденциони број 178028, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за српску културу у Приштини – Лепосавић.

супротне, оне су повезане јаком везом. Проистичу из основног елемента пишевог сложеног доживљаја света – из меланхоличног, али силног доживљаја пролазности. Као неизбежно, намеће се питање: шта је то што извесна остварења Исидоре Секулић чини савременим? Као одговор и објашњење наводимо реченице из књиге „Сапутници“:

„Волела сам сунце, лептире, бубице и цврчке. Волела сам их нервозно и са стрепњом, јер сам видела да сунце залази, и знала да ће за дан или за недељу поумирати шарени и луди лептири, и да ће за мало попадати изнурени мали цврчци. Попадаће и врућина ће их спржити, и ја ћу можда сама изгазити осушене лешинице веселих мојих певача“ (Секулић, 1995: 10-11).

Модеран човек не познаје такозвано осећање сигурности. За њега је све што има и све што воли краткотрајно, за дан или за недељу; као цврчак кога ће спржити сунце.

Исидора Секулић је несумњиво модеран прозни писац. Модерна је, пре свега, што се бавила осећањем несигурности, карактеристичним за сензибилитет савременог човека. Ово осећање она анализира као сложено. Она је посматрач који посматра дуго. Добијамо утисак да једну појаву посматра у неколико махова. Први пут, то чини за време док се догађа оно што привлачи њену пажњу, касније то посматра сећајући се. Али, то није она врста сећања без кога за уметника не би био могућ акт стварања. Исидора Секулић необично цени сваки тренутак живота, не желећи да прође неискоришћен и све што се збива около упија у себе. Када се спољни свет смирује, а брижљиво прикупљана сећања оживљавају списатељица способношћу истанчане анализе пребира по њима. Иза свесног хтења да се запамти што више од материјалног света и жудње да се потпуније доживи стварност, у непрекидном посматрању разних збивања, крије се трагичан људски напор писца - усамљеника да се сваки час живота учини плодним, да не би прошао узалудно. Исидору Секулић је ретко када напуштала мисао о томе да ће доћи тренутак када ће бити потребно да се сведу рачуни живота. Да ли је пред лицем смрти човек спокојан, ако добијени биланс иде у корист протеклог живота?

Рекли смо: пред лицем смрти. То је лице с којим Исидора присно другује од најранијих својих година. Реченице које смо прве навели узете су из поглавља „Буре“ у књизи „Сапутници“. У старом, великом бурету, испуцалој каци, усамљена девојчица уредила је свој минијатурни свет. Овде она живи са цврчцима, мравима, лептирима, сунцем и у томе налази задовољство. А онда долазе киша и јесен: умиру шарени лептири и ситне животињице, сунце одлази. Још једном пред очима девојчице живот сложен од малих живота добија свој логичан епилог.

Прозу Исидоре Секулић обележава један привидни психолошки парадокс. Чини нам се да ниједан од наших писаца новијег времена није

тако болно и дубоко волео живот као Исидора Секулић, а као да се ниједан са више озбиљности и са више смирености није бавио мишљу о смрти. По интензитету осећања непрекидне близине смрти, као и по начину који то осећање доживљава, она је јединствена у нашој савременој књижевности. Од страних писаца сећамо се једног књижевника, исто тако жене, о чијем је делу међу првима код нас писала баш Исидора. Чини се да то никако није било случајно. Одиста постоји, и поред свих великих несродности, нешто што зближује остварења Вирџиније Вулф и Исидоре Секулић: доживљај пролазности, који је готово идентичан код обе списатељице, енглеске и наше.

У доживљају смрти и пролазности, превасходно метафизичког, код Исидоре Секулић има нечег материјалног и чулног: то је страх тела од будућег нестајања. На страницама „Сапутника“ потискивани страх непрекидно је присутан, и то у различитим видовима: час је елементаран, нагонски страх за живот, час јако осећање очајања над трагичном људском немоћи и резигнирана мисао:

„Стојим на жалу и осећам како део моје енергије изгара, како се крћим, гурим и смањујем, и како ми се опет брише и узима дан, дан мога трајања, који није био и дан мога живота.

Размишљаћу, као и сада, да је бол несносан и да се не може поднети, и да би једаред требало скупити снагу и ... и онда ћу ипак поднестити што се не да поднети, и, да се боље заварам, почећу размишљати о будућности и оздрављењу. А то ће, међутим, бити последња главобоља, а после тога ће доћи оно велико и невероватно, и мене никада више неће болети глава“ (Секулић, 1995: 63).

Говорили смо о доживљавању смрти и пролазности као о јединственом доживљају у стваралаштву Исидоре Секулић. Кад би се порука њених најбољих прозних остварења могла свести на формулу, онда би смисао те поруке био следећи: да је од тренутка кад постаје свестан да живи, човек свестан да ће умрети, због тога је његов живот од самог свог почетка обележен напором да се укопа у времену, да од себе остави што више. Тако почиње чудна игра: у жељи да се што више да, било на који начин, човек се више или мање попуно предаје токовима и замкама живота; потпуно обузет њима, он заборавља на смрт, живи у илузији да је од себе удаљава. У овом збивању време носи једну од главних улога, оно пролази, без обзира на напоре и илузије. Моного пре но што човек очекује, време га доведе на крај. По ко зна који пут завеса се на једном месту спушта, а на другом подиже. Таква су правила игре.

У прози Исидоре Секулић мотив пролазности и смрти јавља се у неколико облика: посредно, као трагичан напор јаке индивидуалности да од себе у животу остави што више и непосредно, као дуго размишљање и самоанализа којом писац хотимично и потенцирано

супротставља силу времена. Од мноштва људских ликова који су јој несумњиво служили као узор, Исидора Секулић је нарочито одабирала оне који су у извесној мери уједињавали у својој личности оно што је могло да буде карактеристично за један одређени историјски тренутак, за једну друштвену средину или цео наш народ у једном раздобљу.

Ако треба извући поуку из дугог живота Исидоре Секулић, који је био сав посвећен трагању, смелим литерарним подухватима, онда би то била њена страсна преданост послу трагања за истином. То би било најтрајније и најдрагоценије у њеном делу и животу. У својој усамљеној кућици на Сењаку незадовољна оним што је нашла била је загњурена до језгра људске осећајности и мисли у тражење, да је чак ни сами резултати нису задовољили, нити су је задржали да и даље рије по новим и старим књигама, јер је знала да није све речено, и да све на нов начин може опет бити речено, и самим тим ближе истини и животу.

Ни за кога као за Исидору Секулић, можда, не би могло, с толико оправдања, да се понове Спинозине речи: „Права мудрост јесте медитација не смрти већ живота.“ Смисао целокупног дела Исидоре Секулић би се најједноставније могао резимирати управо тим речима: медитација живота. Од прве њене књиге до последње, од „Сапутника“ до књиге есеја „Мир и немир“, Исидора Секулић није била само писац који се наднео над својим писаним делом као специфичним послом ограниченим такозваним чистим писањем, већ је увек била дубоко заинтересована за однос између писања и живота, за печат човека који остаје на писаном или другом уметничком делу. Њу су интересовале све области живота и на њих је реаговала увек живо и непосредно.

Реч сећање уводи нас у иманентну тему Исидориног дела. Она означава једну од кључних категорија у њеном имплицитном естетичком бревијару. Аналитика ове идеје и њених књижевних инкарнација проистиче из духа Исидориног подухвата вођеног естетским, антрополошким и моралним мотивима да свему, од уметничког чина до историјског и сваког другог геста, осигура аутентичну меру значења на топографској карти ослобођеног сећања. Исидора Секулић открива ново имагинарно чуло сећања, које има историју трајања и преношења прецизних животних слика и токова, иако се имаго прохујалог не да фотографисати. Списатељица све илуструје личним сећањем. У ноћном возу, крај прозора, док се игра „васељенског пролетања светова“, одједном нахрупе у њену свест, интезивном чулношћу, слике из детињства, неки други воз за којим јури „комадић“ њеног живота. „Откуд то сећање ту, тад“, исписује она. Ово „тад“, денунцира дупло сећање. „Сећања су подигла у мени читаву теорију“, написаће и наставити аутоцитатом: „Вероватно је сав

континуитет, физички и метафизички, у основним сећањима саздаван и одржаван“ (Секулић, 1995: 129).

Исидора Секулић је у многим текстовима и различитим поводима, иако летимично, без извођења, окрзнула свет сећања. Без амбиције и потребе за ову прилику, да наведемо и анализирамо сва места, споменућемо, као додатно легитимисање теме, само неколике илустративне, скоро дефиницијалне узгреднице:

„Традиције нису ништа до сачувана сећања.“

(...)

„...та сећања, те прерађене и вараве слике чињеница!“

(...)

„Историја је такође књига или галерија сећања.“

(...)

„Историју пишу писари, дијаци и научници, али историја, сва од древних времена до данас, смештена је у живим људима, у сећањима која су велики део живота и живљења наших. Књиге староставне, у нама су распоређене.“

(...)

„Из велике поезије света знамо, а знамо и из даровито писаних историја - да су велики људи врло често осећали како у њима живи и ради неки предак, како су они у ствари неки други.“

(...)

„Сав тај реални и метафизички континуитет последица је сећања.“

(...)

„Чињенице као такве нису увек уметнички мотив, ... али кад прођу кроз сећања оних који умеју причати, (а који умеју причати умеју свет створити)... постају светске и свељудске тековине, уметничке теме...“ (Секулић, 1995: 22, 46, 57, 73, 92, 125, 134).

У појму сећања Исидора види продуктивну категорију која означава уметнички евокативне и критички рестауративне снаге сећања. Тај увид она не формулише на систематичан начин, у виду теоријског трактата, али га увек држи на уму као естетичко начело и демонстрира га на дну као херменеутички и аналитички праксис, као стратегијску визуру књижевно-критичке интерпретације.

Она то на продоран и егземпларан начин чини и уласком у тематско-мотивске лагуме једне, значењима богате и дубоко савремене Пандуровићеве песме „Потрес“, у њене аутентичне песимизме очајања и болних рачуна, у језик, у формалне и значењске нијансе и варијације које једна другој полифоно додају исту вест: „да човеку нема спаса.“

Осетљивим сензорима природног мислиоца и критичара Исидора детектује парадоксну природу песме као њену снагу: с једне стране као

искрену и потресну емоцију, с друге стране као рачун о стварима без и једне грешке у том рачуну. Нагнут над пресудном истином, као над прождирућим понором, песник се не игра језиком, не исплиће га присилом на израз, него све препушта изразу енергије језика пред истином, где речи нису позване да говоре истину са свога места, него да одбране истину свог места у констелацији. Аналогно статусу круцијалне чињенице у модерној науци, Исидора тражи кључни стих носач у песми. И он гласи: „Хигијена несећања вида.“ Чудан надвисујући стих, ни парадокс, ни афоризам, ни виртуозна домишљатост, али он законодавно и неопозиво сажима све ступњеве и метаморфозе емпирије и теорије. Он је матична монада у којој су зацртане све остале и теоретизује лирску снагу песме.

У овом идејном раму Исидора Секулић отпочиње са дистинкцијама, мери рад и нивое надолажења основне песмотворне идеје, њену кохеренцију са одговарајућим знањима и референтима у духовном хоризонту времена. Наш Бодлер, како назива Пандуровића, имао је смелости за истински „одговорну лирику“ која сећање узима за јасну полазну тачку и „јасну капију“ кроз коју се иде на суочење са судбином и Богом, откривеним животом и смрћу. На том чистом, искупљујућем и праведном путу без наде једино је могуће чути „уздах мртвих“ који прострује кроз тело као „језа кроз кости“. Исидору мучи расцеп, између моралитета и позитивитета: да ли човек, односно човечанство може и сме заборављати? И мада је у одречном одговору сву наду инвестирала у песнике и мислиоце, текст о Пандуровићу завршила је једним невеселим парадоксом: „Човек (је) пронашао хигијену несећања, и не сећа се онога што не може заборавити“ (Секулић, 1964: 184).

Године 1940., објавила је збирку прозе коју је назвала „Кроника паланачког гробља“. Ову збирку посветила је сени свога оца: „Нас двоје, иако још млади обоје – свако својом младошћу – уочавали смо летописе малих наших градића, села и гробља. Ваљда под слутњом да ћемо и ми у трећој генерацији цивилизоване породице, а у другој школовани људи, затрти се... (Секулић, 1981: 25). Исидора Секулић у овој прози исписује хронику живота и удеса затртих паланачких породица. Чита имена њихових чланова на споменицима, спомен-плочама, крстачама на паланачком гробљу и евоцира њихов живот.

У „Кроници паланачког гробља“ Исидора је наш модерни писац који се озбиљније и дуже бавио психолошким и социјалним узроцима брзог уздизања и још бржег пропадања економски снажних, патријархалних сељачких и грађанских породица. Умела је да срећно сједини психолошки податак са социјалним податком. За њу анегдота није од великог значаја и подређује је централној, јакој личности, на

којој инсистира. Ликови јунака овог дела имају нечег сродног и заједничког, што указује на њихову хомогеност.

Као што је записом „Мостови“ Иво Андрић давно пре настанка „Моста на Жепи“ и „На Дрини ћуприје“ назначио велику концептуалну симболику нашега света у невремену, тако је Исидора Секулић записом „Паланка“ 1911. године, упечатљиво назначила строгу структуру „Кронике паланачког гробља“ која се, у првобитном облику, појавила тридесетак година касније. По законитости генетског погледа, ефемерних утисака, јединственог смисла за прошлост, у „Паланци“ је тема деце, младих и старих генерација заузела битно место. Подстакнута управо категоријама непрекидног сламања егзистенција, амбиција, прогресивног хода у светлије просторе, Исидора је попут београдских надреалиста у алманаху „Немогуће“ 1930. године изјавила: „Да нема вјетра, пауци би небо премрежили.“ Управо у том времену нагласила је потребу за променом, сменом, олујом речима: „Ја нећу ветар који зурла кроз поређане метле, ја хоћу буру која шуме тресе и риче и урла на вратима као звер.“

Пропадају на Исидориним страницама „Паланке“ „њихови последњи Грци“, ишчезавају читави загрљени разреди, после великих обећања и патетичних заклетви, утапају се древна задужбинска здања у провалију кратковидих меценатских пасија, нестају друштвене и личне амбиције, каријере се суновраћују по закону неравнотеже, изгубљености у простору, а као питање на које не треба тражити одговор, понавља се проблем детета, генерација, искушења човекове мисије под звездама.

Феномен детињства се често јавља на њеним страницама. Прве две реченице „Сапутника“ подстичу управо ту тему, као нешто што се мора изрећи:

„Одмах се познају она несрећна мала деца која из школе долазе у празну кућу, која знају „Робинзона“ напамет, и у деветој години читају „Живот и патње у Сибиру“ и „Пут у земљу Вашукулумба“.

Познају се мали сирочићи који рано остану без матере, који сакривају главу под јастуке кад пролазе мртвачка кола, боје се кад ноћу сат избија, и имају мршава бледо лице и дугачке суве ручице“ (Секулић, 1995: 7).

Читав концепт истраживања која су, у рукопису Исидоре Секулић, трајала дуги један живот, садржан је у тим двома реченицама које су, више од свега другог, легитимисале писца и кренуле у правцу унутрашњости бића, у спознају савести, малог човека који почиње да се учи.

За писање дела „Кроника паланачког гробља“ није могуће наћи никакве ванкњижевне мотиве. Стога би било нарочито занимљиво

размотрити како је Исидора Секулић ту решила проблем односа „апстрактног“ и „конкретног“, „универзалног“ и „посебног“, о којем је размишљала. У „Кроници паланачког гробља“ она се није вратила прозном поступку из „Сапутника“, већ се као и у књизи „Из прошлости“, определила за реалистички приповедачки модел. Сместила је радњу у локалан амбијент типичне војвођанске паланке и временски је прецизно лоцирала. Ликове и збивања мотивисала је на реалистички начин, осветливши их у ширем друштвеноисторијском контексту. Изгледа да јој је било стало до стварања илузије веродостојног казивања. Одабрала је облик хронике, аутентичног сведочења о ствараним људима и догађајима, и унела мноштво реалистичких појединости у описивању географског амбијента и друштвене средине. У имагинарној паланци неких „кроника“ лако се препознаје Земун, место где је провела детињство и које је добро познавала. Испитивања су показала да је списатељица у књизи искористила много веродостојних података о тој вароши; изгледа да је изучавала архивску грађу, слушала казивања старијих савременика, читала студије и стварност преточила у приповедачку фикцију (Радовановић, 1980: 27-73).

У обликовању имагинарног света Исидора Секулић се није ни у „Кроници паланачког гробља“, као ни у осталим делима објављеним после Првог светског рата, знатно удаљила од обејективне реалности. Између тих дела и „Кронике“ постоји значајна разлика. У књигама „Из прошлости“ и „Записи о моме народу“ Исидора је водила првенствено рачуна о страним историјским збивањима која је хтела да дочара читаоцу. Општост значења ретко је досезала, јер, по свему судећи, није ни имала чисто уметничке циљеве. У „Кроници паланачког гробља“ покушала је да оствари оно што је у тексту препоручивала прозним писцима, да стоји „општечовечанско са фактуром локалном, расом, често и личном“ и тако на уверљив уметнички начин, кроз појединачно и конкретно, проговори о универзалном и апстрактном. У „Кроници паланачког гробља“ доминирају „вечне“ теме пролазности и смрти, трошности и јаловости људских амбиција, узалудности човекових напора да осмисли властиту егзистенцију. Исидору је ту занимало „оно што је доиста најнеумитније судбинско“ (Секулић, 1964: 194) и стога присутно у свакој географској и социјалној средини и сваком времену. У конкретизацији „универзалног“ и „апстрактног“ прибегла је реалистичком систему мотивације и послужила се аутентичном животном грађом. Мера у којој је успела да стопи различите планове свога дела, да стилизује разноврстан животни материјал и уздигне га до „значења општих вредности“, не нарушавајући, реалистичку илузију, да помири социјалну и психолошку мотивацију, са наговештајима

деловања вечних и судбинских сила, представља и меру њеног уметничког успеха у „Кроници паланачког гробља“.

Међу читаоцима и испитивачима дела Исидоре Секулић веома је распрострањено мишљење да је она само у вечним, метафизичким питањима видела достојан предмет уметности, док је у стварлачкој пракси стално чинила уступке једној другачијој поетици. На такву помисао наводе највише књиге „Из прошлости“ и „Записи о моме народу“. „Кроника паланачког гробља“ сведочи о нечем другом: подсећа нас на теоријска размишљања Исидоре Секулић о могућности спајања универзалног и посебног у уметничкој прози и наводи на закључак да је списатељица као мислилац и уметник схватала однос књижевности према стварности на сложенији начин него што се обично претпоставља.

Књига „Кроника паланачког гробља“ није уобичајена наративна проза која нам пружа илузију о нечем што се пред нама збива комуникацијом; оно чиме почињу ове приповетке јесте излагање да је реч о нечему чега више нема, о нечему што је некада било и прошло, што живи још само у сећању, а свој последњи траг има на гробљу. Ове повести људских судбина имају своје исходиште и своје уточиште у гробовима, гробницама и гробљу. Проза је својеврстан низ епитафа на надгробним споменицима људи из сећања, што су давно пролазили улицама и животом паланке и отишли заувек. Иза њих се полако бришу трагови, за њиховим стопама пада прах заборавља, као што ће и њихове гробнице временом тонуту да се једном изравнају са површином земље и поглед неће имати на чему да се задржи, да клизи по гробним хумкама, јер их више неће бити као да их никада није ни било.

Тешко је без дилеме и сумње у тачност дело „Кроника паланачког гробља“ оквалификовати као приповетке, иако оне то и јесу. Оно је у исто време и медитација о трајању и нестајању паланачких породица што тако брзо пропадају, о породицама у којима се њени чланови, школовани и даровити, дегенеришу или изумиру у другој или трећој генерацији, поткопаног здравља, као жртве сопствене или родитељске амбиције, као жртве онога што омеђава тај људски живот и не да му ван себе, него му дозвољава само ограничено кружно кретање. Отуда су та дела наративна, али и медитативна проза, причање и у исто време размишљање о причаноме и испричаноме. Скоро се не може знати где су тачно границе између наратије и медитације. Ту спрегу причања и медитирања прати пригушени, тон кантилене што бруји меланхолијом промашености. И из спреге што је прати музика невидљивог инструмента ничу слике односа у породици, судари јаких и слабих, тежње да суживот осталих формира према сопственим визијама и амбицијама.

Градећи епитафе, Исидора то чини изванредном спрегом из онога чим дише и живи паланка и онога што се види и мисли на духовној коти уздигнутој филозофски над паланачком равни и казује мирноћом стоика уздигнутог изнад добра и зла. Зато су повести у „Кроници паланачког гробља“, иако у себи носе трагичне црте злих судбина, испрчане мирноћом филозофа који зна да се из затвореног круга не може ван. Градећи „хронике“, Исидора Секулић приповетку прожима биографским есејом, а биографски есеј шкртим дијалогом, не ретко изгубљеним међу низом рефлексија и медитација што сустижу једна другу и нижу се у дугом низу, због чега скоро да не би било краја причању и медитирању да приповетку не треба заводити луком људске судбине.

Још изразитију потврду за такву мисао имамо у портрету госпа-Ноле у хроници „Госпа Нола“. У тој привидно грубој, на „мушки калуп“ грађеној жени, дата је, својеврсна апологија неизвесне индивидуалности – каква је била и сама Исидора Секулић. Госпа Нола је једна од оних душевних и снажних жена у којима су неке особености - енергија, воља да се чини добро ради добра, не из личне користи, снага да се истраје у животним невољама – утиснуле снажан печат. Чудесном вештином и лакоћом вајана госпа Нола Исидоре Секулић, пореклом из Херцеговине, неосетно срасла са војвођанском равницом, незамислива без раскошних војвођанских небеса, у дну којих пролази у свом „штајервагну“, тврдих речи и потиснуте, скривене нежности, један је од најснажнијих ликова наше уметничке прозе, и без претераности ремек-дело уметничке сугестивности.

Госпа Нола је личност чија је судбинска линија: доброта. Она је дух брижности, пожртвовања без накнаде, даровања без повратка, без помисли на добит од даровања. Енергична, а природно племенита, она држи висинску лекцију свему што је у паланци сиктаво, ниско, промашено, у ситничарском настојању. Њени поступци, дух ауторитета који извире из осећања дужности, несебично старање над животима других у толикој мери одишу поезијом ширине да нам се чини да је и сама Исидора, касније у свом животу, позајмила неке своје особине од своје јунакиње. Оно што посебно плени у њеном лику јесте својеврсно осећање добра. Она зна да се живот не одвија по људским жељама, осећа да се његове струје расипају у мноштво рукавица, које није могуће задржати у крилу замисли, настоји да својим штићеницима остави у наслеђа једно унутарње разумевање, искуство племенитости, за које није могуће пронаћи прецизне ознаке и стварне рационалне одреднице.

Госпа Нола, љубав претвара у дужност. Присне струје доброте које су госпа Нолу везале са њеним штићеницима садрже својеврсну елегичност. Широка особа храбре памети, која је дошла за старог мужа, и која се стално сећала свог завичаја, логиком паметног истрајавања, као

да се успела на висове стварног, ореола који светли аутентичном светлошћу.

У „Кроници паланачког гробља“, која није историјска, ни социолошка студија, већ уметничко дело, ми имамо могућност да видимо процес који нараста осећање трагичног пропадања једне врсте људи. Оно што је покренуло то пропадање није ни било у домену пишчевог истраживања. Трагизмом испуњено стање госпа Нолине егзистенције ми доживљавамо као уметнички интензивно. Тај широк човек и храбра памет, гледају из „Кронике паланачког гробља“ као доказ једног постојања, захваљујући изузетној осетљивости писца за људски проблем. Исказан у једном времену у којем се од писца очекивало да ствара типичне ликове у типичним ситуацијама, ни суд критичара Јована Кршића није занемарио врлине Исидориног приповедања:

„Многи наши писци, од Јакова Игњатовића до Крлеже, приказивали су Панонију као бескрајно блато у коме се наш човек заглибио, духовно малаксао и почео да труне. Исидора Секулић, на свој начин, придружује се тим писцима и прати животни пут нарочито оних људи који су, однекуд, највише с балканских страна, пали у ту средину, као камен у устајалу воду, и нацртали на њој неколико колутава, али је нису ни узбуркали ни покренули. Људи Исидоре Секулић, и њихове судбине, крећу се по путањи коју су им унапред одредили елементи што су изван њихове моћи, а то су земља, поднебље, традиција, наслеђе крви и добра и зла у њој“ (Кршић, 1952: 110).

„Кроника паланачког гробља“ остварује филозофски и етички лик свога писца. Ако игде долази до пуног изражаја позната мисао да човек у сликању своје околине најпре слика себе, онда је то случај овде, у овој храброј, одсечној и сетној прози која васкрасава генерације никле на ситом и масном тлу пречанске земље. Постоје мишљења да је Исидора Секулић у овој књизи желела да наслика пропадање једног друштва. Таква намера умањила би њену вредност. Човек и његова тежња, смисао су ове књиге. Он је ношен условима живота и ту везаност за чаршију и ближње, писац уплиће у густо ткање текста. Јунаци „Кронике паланачког гробља“, баш као и сам аутор, носе обележја личне храбрости и племенитих тежњи. Животи најпре теку у пуном елану, да би се таман, када човек науми да одахне отргли из чврсте тачке и склизнули низбрдо. То низбрдо је увек присутно у виду неког погредшног чина, улудо улаганих нада и проћерданих снага.

Лик писца и мислиоца Исидоре зрачи у „Кроници паланачког гробља“ сугестивним рељефом. Сматра се да је крај када дође смрт. Исидора Секулић је приликом писања овог дела почела супротном смером: од гробљанских крстача ка призорима из живота. То није питање композиционог поступка ни метода. То је основа са које се

човеков живот види у целини, ретроспективно. Такво виђење укључује могућност коначног суда: где се и чиме завршавају, људски напори и шта трајно остаје од људских дела. Тај суд прави хронику на гробљу. Он је песимистичан, јер му је корен у трошности телеснога. Али када је слика и историја покретачких снага, онда је то, животворно, непосредно зрачење поноса у коме треба тражити, и оптимизам. Ту лежи порука о дужностима и прилазима за остварење људске среће.

„Кроника паланачког гробља“ није органско књижевно дело, него материјал за који Исидора није имала моћи да га уобличи у романе и приповетке. То се примећује у „Госпа Ноли“ која вешто избегава да се представи као биографија једне нелепе, добродушне, динарски обучене жене, њених животних и хуманитарних акција, њених узбуђених и узбуљивих одрицања и дарежљивости. У „Деци“, где јунакиње велики и за њихов узраст озбиљни мисаони колоплет расплићу у свом малом кружоку, а свака од њих већ је кадра, надмоћна у томе, да носи и сазнаје свој удес пасторке, запостављене кћери или ћутљиве дружбенице и још ћутљивијег родитеља. У „Људима с кашикаре“, где се мали људи из предграђа буне и боре међусобно, где читав живот ратују и сукобљавају се око неких сићушних интереса, камата, да би се у старости, у данима невоље, сљубили у неочекивани спој. У „Влаовићима“ одакле се чује само изломљен ропац једног рода коме дошао је крај. У „Паланци и њеним последњим Грцима“, која је одломак, спремна експертиза социјалних и националних, јавних и приватних изолација, један, намерно неокончан запис о људима оптерећеним материјалним богатством, а далеко од завичајног краја. У „Кости Земљотресу“, један добро знани пут паланачког занатлије, први је концепт шумних и свакодневних сашаптавања комшилука и шора, параван за једну типску, бродоломничку историју оца остављеног и неприметног у шареном, хировном паланачком дану и највише у прози „Амбиције, дим“, која ни изблиза није само пука фреско-слика једне варошице на Тиси, примерак модерне новеле. Ту се у разним приликама есејски разматра менталитет паланке.

Два кобна сусрета напоменута су већ у наслову ове књиге: паланка и гробље. Гробље као последње сабориште људско, које се спомиње у првој и последњој реченици већине ових хроника; гробље које је аутор радо посећивао, и које се насељава готово плански, по петходним прогнозама. А, паланка, на чијој ивици са пољима ничу и губе се хумке и крстаче, гобнице и мраморне плоче, са својим муклим, поноћним часовима, претече су умртвљеним подневима, трговачким сплеткама и попадијским оговарањима, школовањима у Бечу и Грацу.

У приповеткама збирке „Из прошлости“, Исидора је сталожен приповедач, у великој мери рационалан опсерватор живота, његових

сложених проблема и противречности. Испод те рационалности не мирује успокојен субјективни доживљај. Доживљени ужаси и трагедије рата покренуле су Исидору да пише овакве приповетке и да приповеда о судбини Срба у Војводини. У њеном доживљају нема више устрепталог нерва, склоности за хиперпсихолошку анализу, за церебрално нијансирање. Преовлађује елементарност како у сукобима које воде личности у приповеткама, тако и у свему ономе што она као писац лично у њих уноси. Рат је развејао њене снове о леденој и белој фантазији севера. Исидора се вратила своме завичају да прича о његовим патњама и несрећама као живи сведок катастрофе коју је преживела.

Са гледишта поетике, уметничка проза коју је Исидора Секулић објавила после „Сапутника“ и „Писама из Норвешке“ мање је занимљива него прва остварења. Књиге „Из прошлости“, „Кроника паланачког гробља“ и „Записи о моме народу“ не сведоче толико непосредно о поетичком опредељењу ове списатељице, о њеном општем односу према уметности, уметничком сензибилитету и укусу, као што је случај са претходним књигама. У каснијем стваралаштву, највише пажње привући ће управо проблем који смо досад имали прилике да размотримо кроз анализу њених критичких запажања и теоријских исказа - питање како је Исидора као стваралац схватала однос уметности према животној стварности, посебно према конкретним људским историјским искуствима и друштвеном животу. Као што је познато, после „Сапутника“ и „Писама из Норвешке“ Исидора је сасвим променила стваралачки поступак, а та промена била је најприметнија управо у новом приступу животној реалности.

У поетици поборника социјалне литературе Исидору је, највише одбијало уско утилитаристичко схватање уметности. Ови поборници су о уметничком старалаштву размишљали готово искључиво као о ефикасном средству друштвене и политичке борбе. Налазили су „корисност и објективну оправданост поезије, као и уметности упоште“ само у њеној директној утилитарности, „у директној пропагандистичкој употребљивости њене манифестне садржине“, како је 1934. године приметио Марко Ристић (Ристић, 1934: 204). Исидора је, сасвим опречно томе, строго раздвајала уметничку књижевност од оне литературе којој је сврха идеолошка и политичка пропаганда. У тексту о Максиму Гогком написала је:

„Наравно, ако између уметничког дела и читалаца стане нека последња теорија о вредности, стане практични живот са политичком силом, онда више нема чисто психолошког односа између дела и читалаца, онде се творац одрекао чистих уметничких вредности. После тога, његово дело није више пламен без дима; не би могло постојати у свету духова и душа, где му јесте право место“ (Секулић, 1964: 92).

Управо то збило се, по њеном мишљењу, са стваралаштвом Горког:

„Карактер и став Горкога, човека који је имао права на индивидуалну фигуру, координирао се, и подређивао, нечем општем; потербама, и чак и заповестима из логора који са уметношћу нема никакве везе, или утолико само уколико уметност може да се самопрегорно даје практичној функцији при једном реформном и револуционарном покрету“ (Секулић, 1964: 93).

На питање да ли у томе треба видети „границе мере обдарености Горкога“ (Секулић, 1964: 94) или свесну жртву талентованог уметника који је хтео да буде од непосредне користи заједници, Исидора Секулић није дала дефинитиван одговор. Ипак, цео текст показује да је била уверена да је управо „служба“ коју је Горки изабрао, колико год била оправдана, онемогућила овом писцу да постане велики уметник.

Излажући тако гледање на стваралаштво најпознатијег совјетског књижевника, Исидора Секулић је, на прикривен начин полемисала са ставовима југословенских представника социјалне литературе. При том је заступала естетичко, а не идеолошко становиште. За њу је уметност била неспојива са идеолошком и политичком пропагандом сваке врсте и о томе је поводом Горког и писала.

Ако је у случају Горког било разлога за размишљање о стваралачкој судбини аутентичног уметника који жртвује несумњив таленат служби колективним друштвеним циљевима, домаћа социјална литература није подстицала Исидору Секулић на слична размишљања. Међу писцима који су стварали нашу социјалну књижевност није било великих уметника. Утолико мање је ова списатељица могла да има разумевања и симпатија за њихову литерарну делатност. Неповољно мишљење о највећем делу наше социјалне литературе имали су и они представници тадашње књижевне лествице које је Исидора највише ценила-Мирослав Крлежа и Марко Ристић.

Да бисмо протумачили књижевне погледе писца који нема експлицитно формулисану и целовиту поетику, морамо узети у обзир мноштво чинилаца о којима можемо да судимо на основу његових текстова: његов уметнички сензибилитет и књижени укус, стваралачку оријентацију, начин доживљавања књижевног дела, општи интелектуални став и мисаоно опредељење. Исидора Секулић је о проблемима поетике говорила узгредно, подстакнута неким конкретним поводом, не трудећи се да потанко изложи и до краја објасни своје ставове. Успутни, фрагментарни искази, расути по њеним текстовима, нису увек, на теоријском плану, усаглашени нити се допуњују на такав начин да образују релативно кохерентну целину. Испитивач не може да се задовољи анализом таквих експлицитних исказа, већ мора да тражи и посредне показатеље Исидориног начина

мишљења о књижевности, да размотри критички приступ мноштву различитих појединачних књижевних феномена. Дистинкција између онога што је на општем теоријском плану подстакнуто конкретним поводом, или што је израз тренутне инспирације, од онога што проистиче из начелног и постојаног мисаоног опредељења била је за нас од изузетне важности. Пратећи мисао Исидоре Секулић из текста у текст, упоређујући њене експлицитне тврдње, као теоријске импликације исказа о различитим конкретним књижевним појавама, трудили смо се да установимо колико је у њеном начину мишљења о књижевности било осцилација и недоследности, а колико чврстих и непроменљивих уверења.

Имајући на уму тековине европске књижевнотеоријске и естетичке традиције, потпун суд о Исидори као писцу и мислиоцу може се донети тек када се обрати пажња и на њену улогу у развоју домаће књижевнотеоријске мисли и књижевног стваралаштва. Због тога смо покушали да осветлимо њено дело из обе поменуте перспективе.

Мада списатељска активност Исидоре Секулић обухвата дуг временски период, у њеној мисли о књижевности нема никаквог изразитог развоја, па ни јасно разграничених развојних етапа. Пратећи њен рад из деценије у деценију, можемо приметити извесно мисаоно сазревање, модификовање или учвршћивање њених погледа, делимично мењање интересовања и уметничких афинитета. Највећи број теоријски релевантних текстова ове списатељице настао је између два светска рата, или, тачније, између 1925. и 1941. године.

Када је покушала да објасни свој духовни став из времена писања „Писама из Норвешке“, Исидора Секулић додирнула је, говорећи о „национализму“ и „космополитизму“, једно од најважнијих питања своје тадашње поетике. У књизи „Из прошлости“ она се определила за обраду тема из националног живота. Одрекла се трагања за новим изражајним формама и одабрала традиционалан реалистички приповедачки поступак. Покушала је да кроз низ репрезентативних ликова и судбина дочара збивања из недавне националне прошлости. Уместо „вечног“ и „општељудског“ у књизи су доминирали елементи које ће сама у тексту о Миличићу назвати „локалним“ и „расним“. Записи „Из прошлости“ били су патриотским осећањем сведочанство о стварним историјским догађајима. Исидора Секулић је била заокупљена проблемима свога завичаја и свога народа, а не универзалним судбинским питањима. Иста оријентација биће присутна и у „Записима о моме народу“.

Све теме у приповеткама „Из прошлости“ су крупни проблеми времена и друштвеног поретка, националне судбине и трагичних прелома нараштаја и појединца. Ту је оквир и систем Аустро-Угарске. У

том оквиру Војводина, у Војводини Срби са својом љутом српском крвљу, моралним побудама и врели заносима. Аустро-Угарска је дом без љубави у коме су људи једно другом душмани, власти су уходе, а закон тесан и продеран државни кров испод кога је увек неком загушно или зима. Њена војска је израз такве социјалне и националне структуре. У тој држави и њеној војсци, установама, интелигенцији, чиновништву, грађанству, сељаштву, Исидора Секулић је видела велики проблем, који је и опасан и леп у исти мах, проблем специфичног вида робовања. Тај проблем негде је танка клица разлаза и нетрпељивости које пођу од ситних узрока, а доведу до крупних последица, негде је чист, жртвени морално обасјан пут човека, негде историја двају људских животних токова, истосмерно упућених. У „Шумановићима“, они су потресна драма, условљена неизмирљивим односима анахроничног државног организма и судбоносним преображајима људи. То је приповетка која не оставља човека мирним. Она га изведе из његове личне духовне равнотеже и преведе га у неспокоје и немире да буде не само читалац него нешто више и јаче од тога. Судбина „Шумановића“, у приповеци издвојена и ограничена на једну породицу, видно је само делић народне судбине. Животни путеви браће представљају назавршену породичну драму. Исидора својом приповетком и начином како ствара поставља питање: је ли то студија нарави, карактера, друштвене и моралне интуиције, која уђе у облик и тон приповетке, или је то причање, такво какво јест и какво бива увек, па у њега продре густо есејистичко ткиво и испуни га тешким проблемима историје и психологије, социологије и етике.

Питање се постави приповетком, па се њом и решава. Она удружује два дара: један уметнички, други научни. Сједињује два лика: један приповедачки, други есејистички. Та два дара не делују у ставрању Исидоре Секулић увек складно.

Дело „Из прошлости“, још један узгредан чинилац, призивак аналитичке филозофске мисли уз пуну и врелу оркестрацију живота, добило је свој особени облик и обухватнији смисао у „Коници паланачког гробља“. Између те две кронике, које су обе прошлост, а обе пружене у будућност, стоји роман „Ђакон Богородичине цркве“. Ближи „Сапутницима“, лирска визија и симболичка експресија, он је трактат својом тежњом, а поема својим представама. Откинут од стварности, личан и медитативан, са књишким намештеностима, овај роман је тренутак пишчевих духовних немира, али не и степеница пуног уметничког развоја који прозу Исидоре Секулић уздиже на висине праве и значајне особености. „Ђакон Богородичине цркве“ писан је као нека врста интимног дневника, сентименталне исповести занесене младости. У „Ђакону Богородичине цркве“ имамо два стила: стил приповедача и стил артисте. У овом делу нема лирских места, описа природе, чак ни

описа расположења јунака. Једна математичка узрочност у изразима, везује елементе у овој књизи. Ми не видимо нигде такав мисаони склоп, и такву обраду романа, где се читалац налази стално пред једном врстом математичке формуле у којој се само компоненте мењају, а предност остаје стална, до у делима извесних енглеских писаца. У „Бакону Богородичине цркве“ постоје компоненте присутне и познате (девојка, ђакон први и други, њен отац, доктор, црква као моменат статике, музика као моменат динамике), и постоје компоненте присутне и непознате (женство у девојци, нагони у сваком јунаку романа посебно, фатум као непредвиђеност), које, иако непознате, чувају свој апсолут у вредностима односа и тоталности. „Бакон Богородичине цркве“ и поред извесних мана био је тако добро и зналачки начињен, сентименталан и лирски роман, сав у екстази романтично смишљеног монаштва.

Сумирајући резултате истраживања закључили смо да је иманентна поетика Исидоре Секулић храбар литерарни подухват, који се заснивао на односу писања и живота. Њу су интересовале све области живота и о њима је писала у уметничкој прози. У овом раду разматрали смо иманентну поетику „Сапутника“, „Кронике паланачког гробља“, прозе „Из прошлости“ и „Бакона Богородичине цркве“. Дух Исидориног иманентног подухвата вођен је естетским, антрополошким и моралним мотивима да свему што се заснива на уметничком чину осигура аутентичну меру значења. Наведене особине модерне прозе које је Исидора постепено уводила у нашу литературу, већ од првих својих дела, представљају зреле одлике.

Литература

- Бензе, М. (1978): *Естетика*, Ријека, Отачар Кешовани.
- Виноградов, В. (1971): *Поетика и стилистика*, Сарајево, Свјетлост.
- Епштајн, М. (1997): *Есеј*, Београд, Народна књига/Алфа.
- Ејхенбаум, Б. (1972): *Књижевност*, Београд, Нолит.
- Ингарден, Р. (2000): *Поетика: теорија уметничке књижевности*, Београд.
- Јакобсон, Р. (1978): *Огледи из поетике*, Београд, Просвета.
- Јеремић, Д. (1965): *Критичар и естетски идеал*, Титоград, Грађански завод.
- Кршић, Ј. (1952): *Одабрани чланци*, Сарајево, Свјетлост.
- Лотман, Ј. (1976): *Структура уметничког текста*, Београд, Нолит.
- Марино, А. (1997): *Модерно, модернизам, модерност*, Београд, Народна књига.

- Матић, Д. (1961): *На тапет дана*, Нови Сад, Матица српска.
- Новаковић, Б. (1959): *Немири и напори Исидоре Секулић*, Сарајево, Сусрети.
- Радовановић, С. (1980): Исидора Секулић и Земун, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, Нови Сад, XXVIII, св. I, 27-73.
- Речник књижевних термина* (2001), Бања Лука, Романов.
- Рибникар, В. (1986), *Књижевни погледи Исидоре Секулић*, Београд, Просвета.
- Ристић, М. (1934): *Морални и социјални смисао поезије. Материјалистичко и псеудо-материјалистичко схватање уметности*, Данас, Титоград, бр. I, св.2, 204.
- Секулић, И. (1964 а): *Из домаћих књижевности I*, Суботица, Матица српска.
- Секулић, И. (1964 б): *Из домаћих књижевности II*, Суботица, Матица српска.
- Секулић, И. (1964 в): *Из страних књижевности II*, Суботица, Матица српска.
- Секулић, И. (1981): *Кроника паланачког гробља*, Београд, Просвета.
- Секулић, И. (1995): *Сапутници*, Београд, Плави јахач.
- Секулић, И. (2001 а): *Из прошлости*, Нови Сад, Стилос.
- Секулић, И. (2001 б): *Ђакон Богородичине цркве*, Нови Сад, Стилос.
- Солар, М. (1985): *Есеји о фрагментима*, Београд, Просвета.
- Успенски, Б. (1979): *Поетика композиције и семиотика иконе*, Београд, Нолит.
- Христић, Ј. (1986): *О јединству у делу Исидоре Секулић*, Београд

IMMANENT POETICS BY ISIDORA SEKULIC

Summary: *Poetics denotes everything related to creating or writing works and it is divided into explicit and implicit. The first one is related to scientific discipline and the other to its subject and exists within the literature, in texts that we consider literary, not scientific. The aim of this paper is to consider the immanent poetics of Isidora Sekulic, whose basic principles can be found in the works of "Travel", "Chronicle of small-town cemetery", "Out of the Past", "Deacon Church of the Virgin." The research will be necessary, using the plurality method.*

Key words: *I. Sekulic, immanent poetics, artistic prose.*